

A társadalmi nemekre¹ vonatkozó társadalomtudományi szakirodalom kialakulása és fejlődése sajátos jelleget ölt azoknak a közép-kelet-európai, poszttotalitárius társadalmaknak a kontextusában, melyekre – több szerző szerint (Miroiu, 1999, Neményi, 1994, 1998, Neményi, Kende 1999, Watson 1997) – a feminista aktivizmus, a sajátosan nőket érintő problémák, és a nemek közötti egyenlőség iránti alacsony társadalmi érdeklődés (Neményi, 1998:53) viszonylagos hiánya jellemző. A rendszerváltás óta eltelt időszakban megírt gender-tanulmányok² egy része éppen a partikulárisan női szempontok és érdekek képviselésének hiányát magyarázzák, döntően strukturális tényezőkkel. Az államszocializmus által megvalósított nemek közötti formális egyenlőség, a „fentről” kényszerített női emancipáció (Neményi, 1998:53), a nők hatalom nélküli hatalmi pozíciókba juttatása (Miroiu, 1999:13), illetve általában a társadalmi homogenizációs projekt, de sajátosan az abortusz-tilalom és a magánélet állam általi gyarmatosítása (Kligman, 2000:0-22) olyan feltételeket teremtettek, melyek a posztkommunista időszakban megakadályozták a feminista értékek nyilvános megjelenítését. Mindezek mellett a szexista társadalmi gyakorlat felerősödése annak is tulajdonítható, hogy ebben a folyamatban az etnikai és *nemi hovatarozás* (gender) olyan új és sajátos politikai jelentést nyer, mely kritériumként kezd funkcionálni a politikai inklúzió és exklúzió mechanizmusaiban (Watson, 1997:44-161).

A *nemi tudatosság* (gender awareness), a *női tudatosság* (woman consciousness) elveire épülő társadalmi mozgalmak nyilvános diskurzusok szintjén jellemző marginalitása ellenére a rendszerváltást követő időszakban Romániában kezdetét veszi egy olyan tudástermelési, kutatási és

1. A „nem” (az angol nyelvű „sex”) és a „társadalmi nemként” fordított „gender” szavak közötti konceptuális eltérést a biológiai meghatározottság és a társadalmi konstrukció szembenállásaként értelmezem, eltekintve itt ezáltal azoktól a vitáktól, melyek a férfiak és nők sajátosnak tartott magatartását elsősorban genetikai vagy szocializációs tényezőkkel magyarázzák, valamint azoktól az elméleti álláspontoktól, melyek szerint a társadalmi és politikai diskurzusok konstruálják meg nemcsak a társadalmi nemet, hanem a biológiai szexualitást is. A biológiai vagy kulturális determináltság kérdésén túlmenően, a férfi és nő kategóriákat olyan társadalmi konstrukciónak tekintem, melyek az uralkodó társadalmi rend és, szűkebben, nemi rend (gender order) domináns csoportjának pozícióját hivatott, egyfajta naturalizációs mechanizmus révén legitimálni.

2. A szövegben a gender-tanulmányok, illetve a feminista elemzések megnevezéseket nem azonos értelemben, mintegy egymást felváltva használom. A társadalmi nem- vagy gender-perspektíva elsősorban a társadalmi rend egyenlőtlenségeinek vizsgálatára törekszik, de nem csak a nem, hanem egyidőben a faj, osztály vagy társadalmi kategória változók mentén is, azoknak a hatalmi viszonyoknak a magyarázatát kísérve meg, amelyek megkonstruálják a különbségeket és az egyenlőtlenségeket. A nemi különbségek nem reifikálódnak ezekben a magyarázó modellekben, az elemző ezeket társadalmi konstrukciónak tekinti. A gender studies megközelítésnek legfontosabb eredménye egy olyan új típusú nyilvános diskurzus felépítése és bevezetése, melynek révén a szocialista rendszer Nagy Narratívája dekonstruálható. A feminista megközelítés a társadalomban létező hatalmi viszonyok különböző társadalmi pozíciókban levő nők szemszögéből való megközelítését valósítja meg, tudatosítja ugyanakkor azt az ideologikus töltetű kiindulópontot, mely az elemzést meghatározza (Magyari-Vincze, 2002a:8-80).

publikációs, egyszersmind intézményesítési folyamat, mely elsősorban a feminista perspektíva tudományos legitimitását alapozza meg.

A romániai társadalomtudományi gender-szakirodalom³ több sajátossággal jellemezhető.

Annak ellenére, hogy a nemi hovatarozás mint az egyénre és a társadalomra vonatkozó elemzések független változója csak a hivatalos szocialista ideológia tudományos mezőnyből való kivonulásával, vagyis a rendszerváltást követően jelent meg – a tanulmányom is csak ezek vizsgálatával foglalkozik –, beszélhetünk a romániai tudományos életben egyfajta *pre gender-studies*, *proto gender-studies* korszakról. Az 1989 előtt írt, s a *gender-tanulmányok* későbbi alakulása szempontjából némileg relevánsnak tekinthető írások elsősorban történeti szemléletet képviselnek, maguk a szerzők is történettudománnyal foglalkoztak, kísérleteikben pedig a nő mint a történetírás addig hiányzó, nem létezett szubjektuma jelenik meg (Magyari-Vincze, 2002a:5). A nő különböző történeti korszakokban betöltött szerepére irányuló kutatások voltaképpen beilleszkedtek a kor ideológiai – s így a nemek közötti egyenlőséget is hirdető – kereteibe.

Az 1989 utáni, a társadalmi nemre vonatkozó vizsgálatok intézményesülésével párhuzamosan elindul egy olyan *kettős folyamat*, mely egyrészt a romániai társadalmi valóságra vonatkozó gender-kutatások közlését, másrészt pedig a nemzetközi gender- és feminizmus-szakirodalom – főképpen román nyelvre történő – lefordítását jelenti. Elemzésemben – ismét a vizsgált jelenleg lesűkítésével élve – csak azokat a tanulmányokra, kötetekre és folyóiratokra összpontosítok, amelyek romániai szerzők, társadalomkutatók termékei, nem alulértékelve ezáltal – természetesen – a nemzetközi elméleti anyag lefordításának és közlésének fontosságát az akadémiai mező tagjainak szakmai szocializációjában.

A romániai gender-szakirodalom – keletkezését és jellegét tekintve – szoros összefüggésben áll, s így az elemzés során sem választható külön azoktól az intézménylétesítési törekvésektől és stratégiáktól, amelyeket maguk a szerzők kezdeményeztek és bonyolítottak/bonyolítanak le. Ennek tulajdonítható, hogy a társadalmi nemek problematikájával foglalkozó kiadványok és tanulmányok lényegében három intézmény körül csoportosulnak.

A tanulmányok közlése mindenekelőtt olyan alapítványok és civil szervezetek közreműködésével vált lehetővé, melyeknek tagjai sok esetben az akadémiai mező résztvevőiből, kutatókból és oktatókból rekrutálódnak, s amely intézmények elsősorban nem társadalmi aktivizmussal, hanem tudományos kutatások lebonyolításával foglalkoznak. Itt kell megemlíteni – megjelenésük sorrendjében –, az ANA – Feminista Elemzések Társaságát⁴, és a kolozsvári Desire Alapítványt, amely *Kutatások*, valamint *Feminista tanulmányok* sorozatában több vizsgálat eredményeit, illetve elméleti munkákat közölt⁵.

Fontos helyet jelentenek továbbá a gender-, illetve feminista típusú diskurzus nyilvánosságra hozatalában az egyetemi központok mellett működő könyvkiadók (ilyen a kolozsvári EFES – a

3. Ebben az elemzésben elsősorban a társadalomtudományokhoz (szociológia, pszichológia, kulturális antropológia, közgazdaságtan) kapcsolódó gender-szakirodalom számbavételére törekszem, s kisebb mértékben foglalkozom csak a feminista irodalomkritika vagy lingvisztika területén született művekkel (ide sorolható például a Temesvári Nyugati Egyetem irodalomkritikai tanulmányokat közlő Gender Studies című folyóirata). A vizsgált publikációk kiválasztásakor tudatában vagyok annak, hogy ezzel a distinkcióval azt a hagyományos diszciplináris határvonalat erősítem meg, mely a konzervatív egyetemi struktúrákban a feminista tanulmányok önálló/autonóm intézményesítését akadályozza meg (vö. Magyari-Vincze, 2002:9).

4. Az intézet három kötet megjelenését támogatta 1999-ben: Gen și Educație (Nem és nevelés), Gen și Societate (Nem és társadalom), Gen și Politică (Nem és Politikum).

5. Magyari-Vincze, 2002c; Cosma és mtsai, 2002; Magyari-Vincze, 2002a.

BBTE Európai Tanulmányok Karának Kiadója⁶ vagy a temesvári Nyugati Egyetem Kiadója⁷). A témakörben megjelent munkák talán legfontosabb centruma, csomópontja a iaşi-i székhelyű Polirom Kiadó, mely egy teljes sorozatot – *Studii de Gen* címmel – szánt a gender-kérdésben írott tanulmányoknak. További egy-egy kötet jelent meg az Anima Kiadónál (Nicolaiescu, 1996) és az Alternative Kiadónál (Miroiu, 1995), ezekben az esetekben azonban nem beszélhetünk sorozatról vagy a gender-téma hagyományáról az adott intézményen belül.

Az általam vizsgált romániai gender- és feminizmus szakirodalom alakulására – következőképpen – döntő befolyással volt a különböző egyetemi központokban, illetve a civil szervezetek, non-profit alapítványok szintjén lezajlott/zajló intézményalapítási folyamat dinamikája és forogatókönyve. A kurrikuláris, illetve diszciplináris határvonalak és distinkciókat nézve alapvetően konzervatívnak tekinthető egyetemeken magának a gender- és a feminista perspektívának az elfogadtatása és az intézményesítése rendszerint olyan koreográfiákat követ, mely az *integrációs stratégiától* az *autonóm* struktúralétesítésig vezet. A gender-perspektíva egyetemi, akadémiai körökben való elismertetésének első, integrációs szakasza a nem mint elemzési szempont – hagyományos diszciplínák keretében való – bevezetését jelenti. Az *autonómia-stratégia* ennél többet, az önálló, saját döntéshozatali mechanizmussal és tényezőkkel, valamint saját költségvetéssel rendelkező oktatási és kutatási struktúra létrehozására vonatkozik (Magyari-Vincze 2002: 9). A sajátosan tradicionális, patriarchális akadémiai struktúrákon belüli intézményi újítások, a létező diszciplináris keretek újraértelmezése és szétfeszítése egyben olyan folyamat, mely az egyetem partikuláris hatalmi erőterében zajlik, s mely – ily módon – politikai jelentőségre tesz szert. Olyan stratégia is egyszerűsített, melynek résztvevői – az akadémiai mező aktorai – olyan legitimációs eljárásokhoz folyamodnak, melyekben fontos szerepet játszanak az tudományos tudástermelés objektívált formái: a publikációk, a tanulmányok, kutatások, megszervezett konferenciák stb.

A romániai gender-szakirodalom az egyetemi „helyezkedés” sajátos ritmusát követi, a domináns struktúra képviselőivel folytatott alkufolyamatok szükségleteinek rendelődve – bizonyos mértékig – alá. Ez azonban nem az egyedüli folyamat, kontextuális tényező, mely döntő hatással van a tudástermelés e formájára, hiszen mind az elméleti és kutatómunka, mind pedig a gyakorlati intézménylétesítés olyan nemzetközi előzményekre és tapasztalatokra épül rá, amelyek – a jellegzetes romániai társadalmi feltételek ellenére – sem hagyhatók figyelmen kívül. Ebből kifolyólag az előzőekben említett sajátosságokon túl a romániai gender- és feminizmus-szakirodalom további jellegzetessége egyben az intézménylétesítési stratégiák és a felhalmozott nemzetközi tudás interakciójából, az elemek csere- és kölcsönhatási folyamataiból származtatható.

Az intézményalakítási alkufolyamatok mozzanatainak megfelelően a feminista perspektíva fejlődése is modellezhető – „integrációs”, „elkülönülési” és „forradalmi” szakaszok megkülönböztetését téve lehetővé. Ez a folyamat azonban a publikált tanulmányok – mint a tudományos tudás sajátos típusú objektívációi – tükrében, a romániai patriarchális intézményekben működő poszttotalitárius társadalmi kontextusban – az elméleti modelltől – bizonyos mértékig eltérő jegeket mutat.

6. Itt jelent meg a gender-tanulmányok intézményesedésének első szakaszában, egy Kolozsváron szervezett konferencia anyagából a Feischmidt és mtsai által szerkesztett *Women and Men in East European Tradition* című kötet (1997)

7. A *Gender Studies*, főként irodalomkritikával foglalkozó szakfolyóirat első számát 2002-ben adták ki.

Az intézményesülés „forgatókönyvét” kidolgozó modell szerint az első szakasz az úgynevezett „integráció” fázisa, melyre az intézményes folyamatok – oktatás és kutatás – megszervezése szempontjából a diszciplináris *status quo* megőrzése jellemző, a sajátosan nő(k)höz kapcsolódó ismeretek a különböző, tudományok keretein belül maradnak.

Az „elkülönülés szakaszában” a gender-tanulmány és a feminista kutatás önálló diszciplínává válik, az ekkor kidolgozott elméletek és magyarázó modellek pedig a patriarchális hatalmi struktúrák, a nemi (de az etnikai, osztályalapú stb.) egyenlőtlenségek megértésére törekuszenek. A „nők” – az elméleti modellalkotásnak ebben a szakaszában – nem képeznek homogén társadalmi csoportot, fokozatos hangsúly kerül a „női perspektívák” belső különbözőségére.

Végül a harmadik, „forradalmi szakasz” a feminista elméletek fejlődésében azt a fázist jelöli, melyet a feminista paradigma teljes akadémiai elfogadottsága határozza meg, s melyben a diszciplína képes ön maga reflexív elemzésére és kritikájára (Magyari-Vincze, 2002b:0-31).

A romániai gender- és feminista szakirodalom kialakulásának és fejlődésének folyamata és ennek sajátosságai néhány ponton eltérő jegeket mutat az előbbiekben felvázolt modellhez képest.

A gender-tudatosság, illetve a feminista perspektíva – romániai társadalomtudományi diskurzusban történt – megjelenésének egyik lényeges, kezdeti fázisában⁸ beszélhetünk ugyan a létező diszciplináris struktúrákba való integrációról – a publikált tanulmányok a legtöbb esetben a pszichológia, a szociológia, a közgazdaságtan stb. elméleti és módszertani kereteibe illeszkednek –, ez azonban nem elsődleges jelentőségű.

A nőkre, illetve a patriarchális intézményekre és dominanciára vonatkozó tanulmányok egyik lényeges szelete a *nők(et) homogén, szolidáris, azonos és közös érdekekkel és értékekkel jellemezhető társadalmi csoportként* tételezik. A publikált tanulmányok jellegét és a vizsgált, illetve tematizált problémák természetét elsősorban a tágabb társadalmi-gazdasági kontextus, illetve magának a diskurzusnak az előzetes hiánya határozta meg. Pregnánsan jelentkeznek ezekben a publikációkban a szocializmus időszakának tragikus emlékezete, az abortusz-törvény, a magánélet állam általi kisajátítása, és a grandiózus pártállami tervek megvalósításának szolgálatába állított tesztek kontrollja. Pszichológiai, szociológiai és szociálpszichológiai elemzések jelennek meg a nők szocializmus-korabeli túlélési, valamint a magánélet megszervezésének stratégiáiról, illetve a koercitív születésszabályozási politika következményeiről (lásd. Bában, 1997; Feischmidt, 1997; vagy Bában, 1996).

További központi témája ezeknek a tanulmányoknak az a patriarchális intézményrendszer (a családtól kezdve a társadalom bármely intézményéig terjedően), melyben a nemi egyenlőtlenség és a nők alárendeltsége megvalósul. Összetett elemzések jelennek meg a nők munkaerőpiaci helyzetére (lásd. Predoșan, 1996) vonatkozóan, a politikai szférában kialakult alacsony női arányról⁹.

8. Mihaela Miroiu 1995-ben megjelent, a kortárs filozófia keretében kidolgozott feminista elméletekkel foglalkozó könyvét leszámítva, a romániai gender- és feminista irodalom első szakasza az 1996-1999 közötti időszakra tehető. Az első gender-tematikában írt tanulmány 1995-ben jelenik meg, ez a rendszerváltást követő hatodik év. Eddig az évig ez a típusú diskurzus teljes legitimitás-hiánnyal jellemezhető, s ez egyebek mellett feltehetőleg annak is tulajdonítható, hogy a szocialista hivatalos diskurzusban meghirdetett, s a kvóta-rendszer (egyfajta „nemi” numerus clausus – a szerkesztő megjegyzése), valamint a kötelező női munkavállalás révén megvalósított nemek közötti egyenlőség olyan formális, „fentről” előírt kényszerként hatott, mely lényegesen hozzájárul a feminizmus népszerűtlenségéhez. Ezen túl a rendszer bukása után közvetlenül abortusz-tilalom, úgy tűnt, rendezte a nők alárendeltségének, a rendszernek való kiszolgáltatottságuk problémáját.

9. Erre vonatkozó tanulmányokat olvashatunk – többek között – a *Gen și politică* című kiadványban.

Összegzésképpen – a tematizált, problematikusként megjelenített társadalmi jelenségek és folyamatok alapján – elmondható, hogy ezek kizárólag sajátosan *nőiként* vonulnak be a nyilvános diskurzusba, olyan problémákként, melyek szükségszerűen minden nőt, és minden nőt egyformán érintenek. E homogenizáló, a belső – etnikai, vagyoni, társadalmi státushoz kapcsolódó – szegmentáltságot figyelmen kívül hagyó megközelítés nagy érdeme az, hogy olyan problémákat, perspektívákat, társadalom-értelmezéseket jelenítenek meg a nyilvánosságban, amelyeknek ezt megelőzően a hivatalos szocialista diskurzus nem tulajdonított semmilyen legitimitást.

A gender- és feminista szakirodalom fejlődésének további, második szakaszában¹⁰ a szerzők bizonyos értelemben átlépik és meghaladják az első fázisra jellemző nő-centrikusságot, és a nőkről átkerül a hangsúly a teljes romániai posztoszocialista társadalomra. Ebben a megközelítésben a gender-tanulmányok, illetve a feminista perspektíva *instrumentalizálódik*, olyan elméleti és módszertani eszközzé és megközelítési móddá válva, melynek segítségével nem csak a nők – mint a társadalmon belül izolált és alárendelt csoport – kollektív státusáról lehet beszélni, hanem megérthető azt a globális (részben sajátosan kelet-európai hagyományokkal magyarázható, másrészt azonban univerzális jellegű) mechanizmus és hatalmi struktúra is, amely létrehozza és hatékonyan legitimálja a társadalmi egyenlőtlenségeket.

Tovább lépve, a gender-, illetve a feminista paradigma olyan változásokon megy keresztül, amely változások mind a létező hatalmi szerkezetek és viszonyok, mind pedig az előző tanulmányokban kialakított egységesítő nő-kép leleplezését és dekonstruálását eredményezik. A társadalmi és diskurzív gyakorlatokban megnyilvánuló szexizmus és a nemi alapú diszkrimináció mechanizmusai, a nemi egyenlőtlenségek társadalmi rétegződéssé alakulása olyan toposzai a gender- és feminista diskurzusnak, amelyek bírálata alkotja ennek a kutatási hullámnak a lényegét. S bár bizonyos értelemben elmozdulás figyelhető meg a diszciplináris autonomizálódás irányába is, a tanulmányok egy része továbbra is illeszkedik a létező, hagyományos tudományos keretekhez (Cosma és mtsai, 2002; Magyar-Vincze, 2002c). Az empirikus – többnyire szociológiai természetű – adatgyűjtésre alapozó tanulmányokon kívül ebben a hullámban megnő mind a Polirom kiadónál, mind pedig a kolozsvári Desire Alapítvány körül kialakult gender-műhelynél megjelent feminizmus-elméleti, összegző jellegű munkák¹¹ száma. A filozófia, illetve a szociológia hatáskörébe utalható, de ezeknek a feminizmussal lehetséges közös pontjait elemző vizsgálatok, elemzések és elméleti vállalkozások lényegében arra a legitimitásra építenek, amelyet a társadalmi nem-központú és feminista diskurzus szerzett saját diskurzusának a tudományos, akadémiai és non-profit (esetenként, ritkán, a politikai) nyilvánosságban, miközben megpróbálják a felhalmozott empirikus tudás és a nemzetközi hagyományok elemeit ötvözni azzal a céllal, hogy közelebb vigyék e diszciplínát az önálló, autonóm létezéshez és intézményesüléshez Romániában.

10. A lényegében kisszámú tanulmány(kötet)ből kikerekedő gender- és feminista szakirodalom hangsúlyeltolódásai nem feltétlenül időbeni folyamatként értelmezendő, tekintve, hogy különböző körvonalazódó iskolákról, műhelyekről, a tudományos érdeklődést irányító külső tényezőkről, illetve – alapvetően – rövid időszakról, melyben a modell adott szakaszai között átfedések is lehetnek.

11. Miroiu, Mihaela: Convenio. Despre natură, femei și morală; Dragomir, Otilia–Miroiu, Mihaela (szerk.): Lexicon feminist; Grünberg, Laura: (R)evoluții în sociologia feministă. Repere teoretice, contexte românești; Dragomir, Otilia: Femei, cuvinte și imagini c. kötetei a Polirom Kiadónál, Magyar-Vincze Enikő: Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe c. könyve pedig a Desire Alapítvány gondozásában jelent meg.

A „nők csoportjának” belső heterogenitásának, sokszínűségének tudatosításán túl olyan teoretikus kísérlet is olvasható, mely a társadalomban létező hegemonia- és hatalmi struktúrákat a különböző társadalmi törésvonalak (etnicitás, nem, osztály, faj stb.) metszéspontjainál azonosítja be, önreflexiónak vetve alá egyszeresmind a feminizmus elméleti és módszertani arzenálját, kritikus értelmezéseit, s azt a módot, amelyben ez a diszciplína hozzájárulhat a romániai társadalomban egymásra tevődő, sokszoros dominancia- és egyenlőtlenségi rendszerek megértéséhez.

Ezekkel a művekkel alapvetően elkezdődik az a folyamat, amelyet egyfajta „identitáspolitikának”, a feminizmus akadémiai képviselői által folytatott „elismerésért vívott küzdelemnek” is nevezhetünk, de amely egyelőre – mind az intézménylétesítési folyamatot, mind a tudományos tudástermelést tekintve – csak jelekben mutatkozik.

FORRÁSJEGYZÉK

- Băban Adriana (1996) „Viața sexuală a femeilor: o experiența traumatizantă în România socialistă” („Nők szexuális élete: traumák a szocialista Romániában”) In Nicolaescu, Mădălina (szerk.) *Cine suntem noi? Despre identitatea femeilor din România. (Kik vagyunk mi? A romániai nők identitásáról)* Bukarest: Anima Kiadó.
- Băban, Adriana, David, Henry P. (1997) *Voci ale femeilor din România. Aspecte ale sexualității, comportamentului de reproducere și ale relațiilor de cuplu în epoca Ceaușescu (Romániai nők vallomásai. Szexualitás, gyerekvállalás és párkapcsolat a Ceaușescu-korszakban)* Bukarest: UNICEF Children First
- Cosma, Ghizela, Magyari-Vincze Enikő, Pecican, Ovidiu (2002) *Prezențe feminine. Studii despre femei în România* Kolozsvár: Desire Alapítvány
- Feischmidt Margit, Magyari-Vincze Enikő, Zentai Violetta (szerk.) (1997) *Women and Men in East European Transition* Kolozsvár: EFES,
- Magyari-Vincze Enikő (2002a) *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe.* Kolozsvár: Desire Alapítvány
- Magyari-Vincze Enikő (2002b) *Talking Feminist Institutions. Interviews with Leading European Scholar.* Kolozsvár: Desire Alapítvány
- Magyari-Vincze Enikő (szerk.) (2002c.) *Femei și bărbați în Clujul multiethnic (Nők és férfiak a multiethnikus Kolozsváron)* Kolozsvár: Desire Alapítvány
- Miroiu, Mihaela, POPESCU, Liliana (1999) „Condiția femeilor din România – între tradiție și modernitate” („A nők helyzete Romániában – hagyomány és modernitás között”) In. Popescu, Liliana (szerk.) *Gen și politică. Femeile din România în viața publică (Gender és politika. A romániai nők a nyilvános szférában)* Bukarest: PNUD, ANA
- Neményi Mária (1994) „Miért nincs Magyarországon nőmozgalom?” In. Hadas Miklós (szerk.) *Férfiuralom. Írások férfiakról, nőkről, feminizmusról* Budapest: Replika Könyvek
- Neményi Mária (1998) „Testükbe zárva (A női szerep konstrukciója – elméletek és kutatások)” In. Hanák Katalin, Neményi Mária (szerk.) *Szociológia emberközelségben. Losonczi Ágnes köszöntése* Budapest: Új Mandátum Kiadó
- Neményi Mária, Kende Anna (1999) „Anyák és lányok” In. *Replika 1998. 35.*
- Nicolaescu, Mădălina (szerk.) *Cine suntem noi? Despre identitatea femeilor din România. (Kik vagyunk mi? A romániai nők identitásáról)* Bukarest: Anima Kiadó.

- Predoşan, Gabriela (1996) *Forţa de muncă feminină pe piaţa muncii – între aspiraţii şi nevoi*
Női munkaerő a piacon – szükségletek és vágyak között In Nicolaescu, Mădălina (szerk.) *Cine*
suntem noi? Despre identitatea femeilor din România. (Kik vagyunk mi? A romániai nők iden-
titásáról) Bukarest: Anima Kiadó.
- Watson, Peggy (1997) „(Anti)feminism after Communism” In Oakley, Ann és Mitchell, Juliet
(szerk.) *Who’s Afraid of Feminism? Seeing Through the Backlash* New York: The New Press